

Woord vooraf

Geestelijke bevrijding in de cultuur

De argeloze passant zal zich er niet vaak van bewust zijn dat hij of zij zich in de buurt bevindt van een plek met een bijzondere betekenis voor de humanistische traditie in Nederland; veel van die plekken bevinden zich namelijk op onverwachte plaatsen. Zo staat bijvoorbeeld voor een rooms-katholieke bedevaartskapel in Dokkum een beeld van Bonifatius die een boek boven zijn hoofd houdt. Daarmee zou hij de zwaardslagen van zijn moordenaars hebben afgeweerd. Het beeld in Dokkum werd ter nagedachtenis aan Bonifatius opgericht, maar is evengoed te beschouwen als een monument ter herinnering aan het verzet van de heidense bevolking tegen het oprukkende christendom. Of wie is zich ervan bewust dat vanuit de Oude Nieuwstraat 6 in Amsterdam in 1669 de 'nieuwlichter' Adriaan Koerbagh naar zijn laatste rustplaats — met een zwarte kip op zijn kist, die een teken van de duivel zou zijn — werd vervoerd. Tegenwoordig is het huis voorzien van rode lantaarns en zitten er schaars geklede dames voor het raam.

Kortom, iedere bijdrage in *Vrijdenken en humanisme in Nederland* is gekoppeld aan een concrete plek, zoals een geboorte- of sterfhuis, een gebouw, een standbeeld, een graf, een naambord etc. Veel plekken kunnen ook nu nog van binnen worden bezocht, al zullen sommige, zoals de Oude Nieuwstraat 6, niet gratis toegankelijk zijn.

Historisch gezien bestaat 'het' humanisme niet, maar gaat het altijd om humanismen in meervoud; het is dan ook beter om te spreken over de humanistische traditie. Zo heeft 'het' humanisme geen 'humanistische' kerk en geloof, bezit het geen centraal heilig boek als de Bijbel, Koran of Thora en kent het geen rituelen. Maar het kent wel een rijke traditie. Een traditie die de bekende vrijdenker en humanist Anton Constandse in zijn boek *Geschiedenis van het humanisme in Nederland* omschreef als 'het streven in de cultuur naar geestelijke bevrijding'.

Als redacteur van dit boek voel ik me schatplichtig aan Constandse. Zijn boek getuigt van een drang om zich te keren tegen het geloven op gezag, tegen verouderde tradities en tegen verstarrende dogmatiek. Het voornaamste doel van het boek van Constandse was 'het in het licht stellen van personen en bewegingen die door hun idealen en hun strijdbaarheid ertoe hebben bijgedragen dat wij een stap voorwaarts zijn gekomen op de weg die leidt naar democratie, persoonlijke vrijheid en verdraagzaamheid'.

In *Vrijdenken en humanisme in Nederland* passeren in chronologische volgorde een veertigtal personen, organisaties en onderwerpen de revue die in een bepaalde mate de humanistische traditie hebben gevormd en doorgegeven. Deze onderwerpen zijn gekozen omdat ze een bijdrage hebben geleverd aan 'de geestelijke bevrijding in de cultuur' én omdat ze voldoen aan één of alle drie de hoofdlijnen van het humanisme:

- 1 De *kritische en zelfbewuste reflectie op religieuze autoriteiten en dogmatische manieren van denken*. De kritische reflectie op eeuwig geachte waarheden, onder meer te zien bij de opkomst van de moderne wetenschap, heeft tot de dag van vandaag standgehouden. Deze lijn komt terug in het hedendaags humanisme als ongodsdienstige levensbeschouwing op basis van menselijke vermogens.
- 2 Het *moreel politieke streven* naar sociale rechtvaardigheid, het verzet tegen fascistische en intolerante krachten, tegen militair geweld en vóór een open dialoog. De mensenrechtentraditie was niet mogelijk zonder het besef van de waardigheid van ieder individu. Ook nu nog vormt dit morele streven een fundamenteel onderdeel van het georganiseerd humanisme.
- 3 Een duidelijk *ideaal van ontwikkeling, ontplooiing en vorming (Bildung)* van het individu. Esthetiek en cultuur staan op de voorgrond, maar humanistische vorming betreft altijd de 'volledige mens'.

De humanistische traditie kent vele bekende en belangrijke figuren, maar ook onbekende, te veel om in dit boek op te kunnen nemen; er is slechts een kleine selectie gemaakt. Dit boek bevat een verrassende combinatie van bekende personen als Spinoza, Multatuli, Domela Nieuwenhuis, Polak en Van Praag. Maar ook minder bekende, zoals bijvoorbeeld Turner, Premselfa en de grote Europese humanist Agricola, die een lichtend voorbeeld was voor Erasmus, die niet is opgenomen. Deze mensen gaven de humanistische traditie op eigen wijze door en vormden die ook weer naar de context van de tijd. Daarnaast zijn er organisaties als De Vrije Gedachte en het Humanistisch Verbond en maatschappelijke ontwikkelingen als crematie en euthanasie gekozen die hebben bijgedragen aan zingeving en humanisering in de samenleving.

Op het gevaar af dat er met *Vrijdenken en humanisme in Nederland* sprake is van 'humanistisch' narcisme, presenteer ik toch met trots deze bundel met inspirerende verhalen vanuit een humanistische traditie. Verhalen die het mede mogelijk hebben gemaakt dat men nu in hoge mate in Nederland zelf vorm en inhoud aan het leven kan geven.

Bert Gasenbeek